

УДК 378.126

Олійник О.В., Миколаївський державний університет ім. В.О.Сухомлинського.

Олійник Олена Вікторівна, викладач кафедри англійської філології факультету іноземної філології Миколаївського державного університету імені В.О.Сухомлинського. Закінчила Харківський державний університет. Досліджує проблематику професійно-педагогічної культури у вищій школі.

Культурологічний підхід як наукова основа розвитку теорії та практики педагогічної освіти

У статті розглядається культурологічний підхід в теорії і практиці професійної педагогічної освіти, основні компоненти, які можна виділити в професійно-педагогічній культурі викладача вищої школи.

The article is devoted to cultural approaches and methods in the theory of professional teacher education.

Постановка проблеми. У наш час значних перетворень і переосмислення суспільних, соціально-педагогічних процесів та явищ активізується пошук їх об'єктивних методологічних основ. Узагальненням цих основ під час дослідження проблем педагогіки, психології, соціології є культурологічний підхід, який проблемами педагогічної освіти вважає опанування вчителем загальною та професійно-педагогічною культурою, активне засвоєння педагогічних теорій, цінностей, технологій. Опановуючи загальну та професійно-педагогічну культуру як "позабіологічний механізм" передачі соціальної спадковості, викладач реалізує у своїй практиці культуротворчі функції освіти і педагогіки. Педагогіка відображає рівень культури суспільства. У сучасній педагогічній практиці прослідковується відмова від спрощеного уявлення про культурологічний підхід, що виявлялося, як правило, у введенні до навчальних планів дисциплін соціокультурного змісту.

Культурологічний підхід слід розглядати перш за все у контексті загальнофілософського розуміння культури, аналізуючи педагогічні факти та явища з урахуванням соціальних і культурних процесів минулого, сучасного та майбутнього. Такий підхід до дослідження проблем педагогічної освіти – це сукупність теоретико-методологічних положень і організаційно-педагогічних заходів,

спрямованих на створення умов для засвоєння та трансляції педагогічних цінностей і технологій, що забезпечують творчу самореалізацію особистості вчителя у професійній діяльності.

Дослідження педагогічної освіти з урахуванням вимог культурологічного підходу потребує усвідомлення того, що головним системотворчим фактором становлення педагога є формування професійно-педагогічної культури. Тому основою розробки змісту, технологій, організаційних форм педагогічної освіти повинна стати концепція формування професійно-педагогічної культури. Це зумовлено тим, що у сучасних умовах конкурентоспроможним ресурсом діяльності педагога є не стільки спеціальні знання, технології навчання та виховання, скільки загальна і професійно-педагогічна культура, яка забезпечує особистісний розвиток, вихід за межі нормативної діяльності, здатність створювати і передавати цінності. Для вирішення проблем формування професійно-педагогічної культури важливо не тільки опанування культурно-педагогічною спадщиною, а й залучення викладача як суб'єкта культури до процесу інноваційної педагогічної діяльності.

Завдання. Розглянути роль культурологічного підходу в теорії та практиці професійної педагогічної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Культурологічний підхід до дослідження

педагогічних проблем здійснюється у контексті загальнофілософського розуміння культури на рівні буденної та теоретичної свідомості. У буденній свідомості культура представлена неоднозначно: з одного боку – це щось нормативне, задане як зразок для представників певного суспільства чи професійної групи; з другого – вона ототожнюється з освіченістю, інтелігентністю людини; з третього – її пов'язують з характеристикою місця та способу життя людини.

Сучасна культурологія досить повно проаналізувала еволюцію поняття “культура” [1] та зробила висновок – розуміння культури та перспектив її розвитку пояснюється не тільки теоретико-пізнавальними, методологічними причинами, але й залежить від професійних, соціальних настанов дослідників. Нині у вивченні культури визначилося три напрямки, що розглядають її: як сукупність матеріальних та духовних цінностей; як специфічний спосіб людської діяльності; як процес творчої самореалізації сутнісних сил особистості. Це дає підставу говорити про три аспекти дослідження професійно-педагогічної культури: аксіологічний, технологічний та особистісно-творчий.

Культура як сукупність матеріальних і духовних цінностей. Людина постійно перебуває у ситуації моральної, естетичної, світоглядної оцінки подій, постановки завдань, пошуку й прийняття рішень та їх реалізації. Зміст життєдіяльності особистості визначається її спрямованістю на осмислення, пізнання та актуалізацію загальнолюдських цінностей. Сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством, і є сутністю культури. Людина завжди діє в межах людських цінностей (в межах певної культури), будучи одночасно об'єктом культурного впливу і суб'єктом (творцем) цінностей. Представники цього напрямку культурології досліджують проблеми, які стосуються сутності цінностей, їх ролі в житті та діяльності людини, об'єктивних та суб'єктивних компонентів структури цінностей [2].

Пізнання сутності цінностей як компонента культури допомагає розкрити значення цієї категорії для аналізу педагогічної реальності. Цінності, виконуючи функцію стимулів, створюють умови для реалізації особистісної активності на нормативно-рольовому та особистісно-смісловому рівнях. Джерелом особистісно-сміислової активності викладача ВНЗ є специфічні для його педагогічної діяльності потреби: постійне професійне самовдосконалення та надання допомоги студентам в їх професійному розвитку. Ці групи різноспрямованих професійних потреб складаються з двох тенденцій: тенденції

адаптації та тенденції розвитку. Перша тенденція реалізується в різноманітних формах професійної освіти та самоосвіти, друга – в процесі професійного виховання і самовиховання.

Аналіз споживчих інтересів показує, що джерела створення культурних цінностей, зокрема професійно-педагогічних, перебуває в площині задоволення потреб людей [3]. Пізнання механізму виникнення та розвитку потреб допомагає зрозуміти культуру суспільства і людини. Відомо, що потреби виникають під впливом об'єктивних факторів оточуючого середовища незалежно від бажань чи волі людини. Між суб'єктом та об'єктивними умовами потенційно існують стосунки-протиріччя, що пояснюється і рівнем розвитку суб'єкта, і умовами його життя та діяльності.

Суб'єкт діяльності та оточуюча його дійсність у своїй взаємодії утворюють цілісність, зміст і характер якої визначаються особливостями відношень цих двох складових. Зведення в одне ціле протилежних систем “суб'єкт – оточуюча дійсність” виводить нас на проблему суб'єкта потреби.

Чи завжди особистість викладача є суб'єктом професійних потреб? Розвиток суспільства, ставлячи нові вимоги перед педагогами, викликає необхідність пошуку нових технологій професійної освіти і виховання, сприяючи залученню викладачів до педагогічних цінностей, до їх створення та трансляції. У такому випадку суб'єктом потреби професійно-педагогічного самовдосконалення є не окрема особистість (професійна група), а реальні умови, тенденції розвитку суспільства в цілому і педагогічної спільки зокрема.

Виникає й інше закономірне питання: чи завжди відсутність потрібних знань, умінь та навичок педагогічної діяльності викликає у викладача потребу їх здобути? Поява потреб професійного росту залежить від реального стану суб'єкта, рівня його духовного та професійного розвитку, особливостей соціальної детермінації цього розвитку. Зустрічаються окремі викладачі (колективи), у яких потреба професійно-педагогічного самовдосконалення перебуває в потенційному, а не в актуальному стані. Саме педагогічний зміст дослідження категорії цінностей передбачає вивчення умов, за яких викладач сприймає чи не сприймає цінності суспільства, професійної групи. Отже, проблема педагогічних цінностей як компонента суспільної педагогічної свідомості пов'язана з проблемою формування індивідуальної педагогічної свідомості.

Духовні, професійні потреби тісно пов'язані з професійними інтересами. Професійні інтереси як форма спрямованості особистості

характеризують рівень її загальної та педагогічної культури. Високий професіоналізм неможливий без інтересу до тих досягнень культури минулого, які мають значення для підготовки сучасного педагога.

Сукупність різноманітних інтересів, зорієнтованих на подальше самовдосконалення, дає змогу виділити професійний ідеал – втілення педагогічних цінностей. Інтереси – це область реального життя людини, а ідеали – це зверненість особистості до майбутнього, до мети своєї діяльності. Змістовність та дієвість професійного ідеалу, здатність до його моделювання пов'язані з рівнем розвитку педагогічного мислення, з умінням, абстрагуючись від часткового, оперативно вицленювати характерні для ситуації педагогічні задачі, формулювати їх і знаходити адекватні рішення. Особливі вимоги ставляться перед викладачами ВНЗ, які, створюючи умови для розвитку професійного мислення майбутнього спеціаліста, повинні самі володіти культурою професійно-педагогічного мислення.

Дослідження педагогічної культури як сукупності цінностей дозволяє визначити, що є важливим і корисним в педагогічній діяльності і відтворюється в ній, як розвиваються уявлення педагогів про цілі, зміст і методи педагогічного процесу в конкретній реальності [4].

Проте дослідження культури як соціального та педагогічного явища не можна обмежувати лише аналізом її аксіологічного аспекту. Аксіологічне трактування культури пояснює її як статичне явище, як набір цінностей, які утворилися у процесі історичного розвитку суспільства і є його результатом, але не як процес, і не дозволяє повністю дослідити її внутрішню структуру.

Культура як специфічний спосіб людської діяльності. Виділення “способу діяльності” як вихідного поняття змушує нас звернутися до категорії “діяльність” та до проблеми співвідношення культури та діяльності. Категорії “культура” та “діяльність” історично взаємозумовлені. Достатньо прослідкувати еволюцію людської діяльності, щоб переконатися в паралельному розвитку культури. Засвоєння особистістю культури передбачає засвоєння нею способів практичної діяльності і навпаки.

Будь-який суттєвий результат педагогічної діяльності впливає на становлення і розвиток професійної культури педагога. У процесі педагогічної діяльності оновлюються цінності, удосконалюється культура педагога, змінюються її якісні і кількісні характеристики. Володіння системою способів і прийомів, які складають технологію педагогічної діяльності, є показником сформованості педагогічної

культури.

Розвиток особистості складає зміст культури. Визначаючи рівень сформованості культури важливо враховувати не тільки особливості особистості, але й особливості розвитку діяльності. Сказане дозволяє зробити висновок про те, що пізнаючи педагогічну реальність за допомогою знань, умінь та навичок як індивідуально засвоєних елементів суспільного досвіду педагог одночасно створює нові форми і способи діяльності. Досвід, отриманий в індивідуальній діяльності, переробляється, узагальнюється в груповій діяльності і набуває нової форми [5].

Але розуміння культури як способу діяльності не можна вважати універсальним. Захоплення технологічною стороною культури відсуває суб'єкт культури і процес формування його особистості на задній план.

Культура як процес творчої самореалізації особистості. У культурі формуються і проявляються сутнісні сили суспільства та усіх її членів, соціальної групи, окремих особистостей. Існуючи об'єктивно та маючи відносну автономність, педагогічна культура функціонує через суб'єктивний світ окремого викладача, простір якого складає образ світу як образ педагогічної реальності. Своєрідною спробою аналізу педагогічної культури були науково-біографічні дослідження. Проте через надмірну описовість вони утруднювали розуміння культурно-історичної детермінації творчості. Потрібно зазначити, що в сучасних дослідженнях особливостей діяльності викладача вищої школи біографічний метод може успішно використовуватися (проведення порівняльного аналізу структури педагогічної діяльності, простеження її зв'язку з науково-дослідною роботою викладачів ВНЗ). Ці дослідження дали змогу створити культурно-історичну концепцію творчості в більш досконалому вигляді, що має принципове значення для визначення місця і ролі педагогічної творчості.

Результатом педагогічної творчості є педагогічна культура. Взаємозв'язок творчості і педагогічної культури пояснюється тим, що творчість органічно притаманна педагогічній діяльності. Форми, способи і галузі прояву творчості в роботі педагога тісно пов'язані з формуванням педагогічної культури, а розвиток педагогічної культури суспільства зумовлюється мірою творчого підходу особистості до власної діяльності.

Педагогічна діяльність об'єктивно вимагає від викладача творчого ставлення до всіх галузей діяльності (наукової, навчально-методичної, виховної, суспільної). Творча активність викладача – це властивість і

результат високого рівня розвитку його педагогічної культури, яка передбачає наявність професійних (спеціальних і педагогічних) знань, засвоєння цілей та суспільної значимості діяльності, почуття відповідальності за її наслідки, потребу пізнання педагогічної реальності і себе як професіонала. Таким чином, існування педагогічної культури можливе лише у співвіднесеності з творчою самореалізацією викладача.

Творчий розвиток педагогічної діяльності і спілкування передбачає наявність певних соціальних та психологічних умов. Соціальні умови – це, перш за все, суспільна потреба педагогічної творчості, психологічні – здібності та інтелектуальна активність педагога.

Проблема творчості порушує проблему самореалізації особистості, прояву її сутнісних сил (здібностей, інтересів, потреб, соціального досвіду, ступеню соціальної активності). Потреба самореалізації – одна з провідних потреб особистості, джерело особистісно-сислової активності людини, спрямованої на перетворення себе та інших.

Саме психолого-педагогічні дослідження зацікавлені вивченням культури як міри і способу реалізації особистості в творчій діяльності [6]. Ступінь самореалізації особистості залежить від того, наскільки заплановані цілі відповідають способу життєдіяльності особистості, умовам соціально-культурного середовища. Здібності до професійної діяльності, відбиваючись через призму потреб, інтересів, цінностей особистості викладача, виражаються у виборі видів науково-педагогічної діяльності. Самореалізація є одночасно ціллю, засобом, процесом цілесвідчення і його результатом і охоплює весь шлях руху індивідуальної цілі від думки про неї аж до матеріального опредмечування. Самореалізація – це не одиничний акт, а процес постійного подолання внутрішніх протиріч для повного розкриття сил та здібностей особистості.

Наявність механізмів саморозвитку, самовдосконалення та самореалізації визначається розвиненим професійним мисленням і свідомістю. Дослідження самореалізації особистості, її механізму та

етапів в контексті культури дає відповідь на питання про співвідношення індивідуального і колективного в творчій діяльності.

Таким чином, звернення до культурологічного підходу як методологічної основи педагогічних досліджень дало змогу виділити в професійно-педагогічній культурі викладача вищої школи три основні компоненти: *аксіологічний, технологічний та особистісно-творчий*.

Аксіологічний компонент професійно-педагогічної культури – це сукупність педагогічних цінностей. У процесі своєї діяльності викладачі оволодівають відповідними ідеями та концепціями, набувають знання та уміння. А ті знання, ідеї та концепції, котрі мають на даний час більшу значущість для суспільства, і виступають як педагогічні цінності. Історія школи і педагогічної думки – це процес постійної оцінки, переосмислення, встановлення цінностей, перенесення відомих ідей і педагогічних технологій у нові умови. Уміння в старому, давно відомому побачити нове, гідно його оцінити становить незаперечний компонент педагогічної культури викладача.

Технологічний компонент професійно-педагогічної культури включає в себе способи і прийоми педагогічної діяльності викладача. Цінності педагогічної культури освоюються і створюються особистістю в процесі діяльності, що підтверджує нерозривність зв'язку культури і діяльності. Категорія “педагогічна технологія” розкриває способи і прийоми, що історично змінюються, пояснює спрямованість діяльності залежно від стосунків, які складаються в суспільстві.

Особистісно-творчий компонент професійно-педагогічної культури передбачає механізм оволодіння нею та її втілення у творчому акті. Оволодіваючи цінностями педагогічної культури, викладач може перетворювати, інтерпретувати їх, що визначається як рисами його особистості, так і характером його науково-педагогічної діяльності. Наприклад, вивчаючи якусь теорію, педагог чи студент розкриває метод її творця, стаючи ніби співтворцем цінностей. Педагогічна творчість вимагає від педагога наявності ініціативи, здібностей,

Література

1. Деркач А.А., Кузьмина Н.В. Пути достижения вершин профессионализма. – К., 1993. – С. 188.
2. Скок Г.Б. Как проанализировать собственную педагогическую деятельность. – К., 2000. – С. 215.
3. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: Контактный подход. – К., 1993. – С. 308.
4. Ащепков В.Т. Профессиональная адаптация преподавателей высшей школы: Проблемы и перспективы. – Ростов-н/Д., 1992. – С. 72.
5. Маркова А.К. Технология профессионализма. – М., 1996. – С. 164.
6. Краевский В.В. Методология педагогического исследования. – М., 1994. – С. 18.